

Katarzyna Nobis-Wlazole
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
 <https://orcid.org/0000-0001-5117-1510>
katarzyna.nobis-wlazole@ujk.edu.pl

Pragmatyczna istota jedności ponadfrazowych w ramach struktury tekstu: celowość – ocena – wartościowanie

Streszczenie. Praca dotyczy sposobu realizacji kategorii oceny i wartościowania poprzez jedności ponadfrazowe. Materiałem dyskursywnym był fragment tekstu naukowego, natomiast badanie prowadzono z wykorzystaniem metodologii funkcjonalno-pragmatycznej. Artykuł składa się z trzech części. Pierwsza dotyczy dyferencjacji procedur oceny i wartościowania. Ocena to wynik przedmiotowego zestawienia obiektów z wykorzystaniem zmysłów i/lub kognicji, jest to kwalifikacja przedmiotu względem pewnych jakościowych lub ilościowych reguł. Skupienie na cechach podmiotowych w klasyfikacji obiektu (kiedy podmiot przypisuje obiektowi cechy bądź właściwości) powoduje reorientację i zmianę procedury oceny w wartościowanie. Druga i trzecia część pracy dotyczy zjawiska jedności ponadfrazowej jako strukturalnego elementu tekstu. Przedstawiono kryteria wyodrębniania tego typu jednostek oraz sposobu realizowania w nich strategii dyskursywnych. W analizie materiału zaprezentowano wstępne reguły tworzenia modeli jedności ponadfrazowych na podstawie tekstów z dziedziny dyskursu naukowego z uwzględnieniem oceny i nacechowania aksjologicznego.

Słowa kluczowe: funkcjonalny pragmatyzm, jedność ponadfrazowa, język, mowa, ocena, wartościowanie

The pragmatic nature of supra-phrasal unities within the structure of text: purpose - evaluation - valuation

Summary. The paper investigates the methods of expressing the categories of assessment and valuation through supra-phrasal unities. The discursive material consisted of an excerpt from a scientific text, whereas the study was carried out based on a functional-pragmatic methodology. Of three sections that constitute the paper, the first one addresses the differentiation of assessment and valuation procedures. An assessment is the result of a subjective juxtaposition of objects relying on the sensory or cognitive criteria; it is the qualification of an object against specific qualitative or quantitative principles. Focusing

on subjective qualities in classifying an object (when a subject attributes qualities or characteristics to an object) reorientates and converts the procedure of assessment into one of valuation. The second and third sections of the paper address the phenomenon of supra-phrasal unity as a structural element of a text. These parts present the criteria for distinguishing such unities and how to implement discursive strategies in them. The analysis of the material demonstrates preliminary principles of constructing supra-phrasal unity models on the basis of texts in the scientific discourse field, taking into account the axiological assessment and characterisation.

Keywords: functional pragmatism, supra-phrasal unity, language, speech, evaluation, valuation

Uwagi wstępne

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie sposobu realizacji oceny i wartościowania na poziomie jedności ponadfrazowych jako strukturalnych elementów tekstu.

Metodologiczną podstawą analizy jest funkcjonalny pragmatyzm, czyli metodologia zasadniczo antropocentryczna i relacjonistyczna zakładająca pojmowanie jednostek języka i mowy (w tym tekstu) jako funkcji ludzkiego doświadczenia:

- ściśle związanych z działaniem umysłu i interakcji społecznych,
- będących pewnego rodzaju relacją (czyli określonych poprzez swoje otoczenie i pełnioną funkcję).

W przypadku jedności ponadfrazowych przede wszystkim pojmujemy je jako funkcje doświadczenia językowego mówcy – zarówno tekstowe, jak też językowe (modelowe). Jeśli chodzi o jedność ponadfrazową, rozumianą jako fragment tekstu (dyskursu), to powinna być ona pojmowana jako relacja z całością tekstu (dyskursu), relacja z innymi tego typu jednostkami w tekście, relacja pomiędzy zdaniami, tworzącymi tę jedność, relacja z modelem językowym, na podstawie którego została skonstruowana oraz relacja z intencją kognitywną, odpowiedzialną za jej powstanie. Natomiast jeśli rozumiemy jedność ponadfrazową jako model językowy konieczny do tworzenia takiego typu jednostek w mowie, również traktujemy ją jako ogół relacji: tym razem wewnętrznych pomiędzy zdaniami, z innymi modelami kreowania wypowiedzi, modelami dyskursywnymi i tekstowymi, systemem leksykalnym języka, systemem sygnalizacji fonetycznej i graficznej oraz kognitywnym systemem kreowania i wyrażania myśli.

Jako materiał dyskursywny badania został wybrany fragment tekstu naukowego, zatem zarówno ocena, jak i wartościowanie będą rozpatrywane z tej perspektywy.

Przyjmując antropocentryczny punkt widzenia w aksjologii, każdą działalność człowieka oraz jej wynik można zakwalifikować jako wartościowanie i wartość. Jak zauważa Oleg Leszczak, „ocena, »znaczeniowość«, wartość,

osobiste ustosunkowanie zarówno wobec obiektu działalności, jak też wobec samej działalności [...] są podstawą wszelkiego postępowania człowieka" (Leszczak 2002: 37). Mimo takiego założenia, w którym wartości przyjmują rolę regulatora w ramach doświadczenia, nic nie stoi na przeszkodzie, aby oddzielić informacje o charakterze przedmiotowym od informacji podmiotowych. Zgodnie ze słowami O. Leszczaka: „Każdy akt kognitywny z punktu widzenia aksjologii pragmatycznej z zasady jest aktem wartościowania, ale w żadnym wypadku nie oznacza to, że umiejętności praktycznych lub wiedzy kognitywnej nie da się odróżnić od emocji, popędów i nastawień" (Leszczak 2002: 37).

Procedury oceny i wartościowania są wynikiem działalności podmiotu, która w obu tych przypadkach ma charakter czynny. Ocenianie różni się od wartościowania stopniem przedmiotowości i podmiotowości. Skupienie się na cechach przedmiotowych (denotacyjnych, rzeczowych i policzalnych) i zestawienie obiektów (na podstawie zmysłów i/lub kognicji) dotyczy procedury oceny. Kluczową kwestią jest założenie, że w związku z tym, iż u podstaw funkcjonalnego pragmatyzmu leży idea relacji, ustanowienie owej relacji między obiektami postrzegania ma charakter funkcjonalny. Natomiast oderwanie się od przedmiotu i przeniesienie optyki na punkt widzenia podmiotu (gdzie główną rolę odgrywają emocje i wolitywność) przekształca ocenę w refleksję wartościującą (konotacyjną, jakościową). Według Zygmunta Hajduka (2004: 29) w logicznej strukturze każdego wartościowania wyróżnia się podmiot jednostkowy lub grupowy, oceniający dany obiekt, oraz przedmiot, o którym jest orzekana wartość. O. Leszczak zauważa, iż: „Wartościowanie ściśle aksjologiczne dotyczy [...] aktów zaszeregowania pewnych zjawisk lub pojęć w skali »dobry – zły«, czy szerzej »odpowiedni – nieodpowiedni«, »relevantny – redundantny (nierelevantny)« czyli »wartościowy – niewartościowy« (Leszczak 2002: 40). Taki typ relacji, w którym podmiot ustosunkowuje się do obiektu (na przykład poprzez przypisanie mu pewnych cech), można określić jako pragmatyczny. Zgodnie z teorią badacza wyrażenie emocji przy ocenie lub wartościowaniu nie zawsze musi być eksplikowane semiotycznie:

W tym przypadku możemy mówić o ekspresji wartościowania. Nieobecność emocji wcale nie świadczy o tym, że mamy do czynienia z oceną ściśle kognitywną (generalizacją lub referencją, pytaniem lub pobudzeniem obiektywnym). Może to być emocjonalne wartościowanie implikowane (ukryte), i dlatego ujawnienie obecności emocji staje się tylko kwestią analizy tekstu i okoliczności jego powstania (Leszczak 2002: 36).

Początkowa faza analizy organizacji tekstu skupia się na jego ocenie, która nie ma jeszcze charakteru pragmatycznego. **Wyodrębnienie** poszczególnych jego fragmentów (na przykład w ramach akapitu lub samodzielnego podziału zwartego tekstu) prowadzi do **zidentyfikowania części tekstu przez pryzmat oceny** (między innymi przy określaniu relacji kohezyjnych pomiędzy częściami utworu) oraz/lub **wartościowania** (choćby kiedy analiza tekstu dotyczy pragmatycznie uzasadnionego sensu).

Istotnym czynnikiem w przypadku takiej analizy jest również pragmatyka na poziomie dyskursu, w ramach której ocenia się (bądź wartościuje) odpowiedniość fragmentu tekstu względem logiki strukturalnej całego utworu. Brak wyraźnego wskaźnika delimitacji przykładowo na jedności ponadfrazowej (o których będzie mowa w dalszej części pracy) powoduje, że podział tekstu na takie jednostki musi zakładać ich kwalifikację (a więc ocenę), jak również wartościowanie.

1. Pojęcie jedności ponadfrazowej

Jedność ponadfrazowa (dalej: JPF) to pojęcie z obszaru lingwistyki tekstu, które w polskiej tradycji teoritextowej nie jest dotychczas i opisane, i zgłębione w sposób wystarczający. Lingwiści badają wprawdzie zagadnienia dotyczące komponentów tekstu w kontekście jego delimitacji i spójności, lecz wyraźnie nie definiują takich składowych zarówno od strony ich cech formalnych czy semantycznych, jak też pod względem ich pragmatyki. O tego typu powiązaniach jako sposobach manifestowania wewnętrznej struktury tekstu i tworzących tak zwane *całości ponadzdaniowe* pisze Teresa Dobrzyńska (1991). Autorka zwraca uwagę na to, iż: „Przejawów związków w obrębie tekstu szukać można na wielu płaszczyznach [...] w obrębie struktury fonologicznej (np. aliteracja, rym, różne formy ukształtowań prozodyjnych charakterystyczne dla rozmaitych typów wiersza) lub składniowej (np. paralelizm składniowy)” (Dobrzyńska 1991: 159). Badaczka jednak nie określa, jaka jest sama istota *całości ponadzdaniowej*, odnosi się jedynie do pewnych właściwości integralnej wypowiedzi oraz płaszczyzn, których te właściwości dotyczą. Przedmiotem jej zainteresowania są kwestie dotyczące miejsca zdania i jego powiązań z innymi wypowiedziami w kontekście spójności kohezyjnej i koherencyjnej, nie zaś kwestii statusu *sekwencji zdań* jako odrębnej zaawansowanej jednostki, jej pragmatyki, a także znaczeniowych i strukturalnych powiązań w obrębie tekstu.

Tadeusz Milewski (2005) zauważa, iż „właściwe wypowiedzenia językowe są złożone, dlatego w ich budowie – oprócz intonacji – odgrywają rolę specjalne środki syntaktyczne jak konotacja i wskaźniki, które łączą semantemy w całości wyższego rzędu” (Milewski 2005: 75). Badacz nie podejmuje jednak dalszych działań w kierunku wyjaśnienia istoty, funkcji i rodzajów wspomnianych „całości wyższego rzędu”, które można wyróżnić w ramach złożonych wypowiedzeń językowych.

Za jedno z kryteriów takiego podziału tekstu na znaczące fragmenty lingwiści przyjmują treść. Jednakże przy podejściu dyskursywnym, gdzie obok treści kluczowy jest również sens (czyli pragmatycznie uzasadniona treść ukryta), może być ono niewystarczające do pełnego zrozumienia, czym jest JPF, jaką pełni funkcję, jak jest zbudowana i jakie miejsce zajmuje w całości tekstowej. Z powyższego wynika, że określenie granic JPF wiąże się z oceną i/lub wartościowaniem jej pragmatyki, semantyki oraz formy względem całego utworu,

a także innych JPF w mikrotekście. Problem dotychczasowego rozpatrzenia wewnątrznie spójnego połączenia zdań przede wszystkim polega na jego sprowadzeniu wyłącznie do kwestii syntaktycznych (raczej formalnych, rzadziej semantycznych), czyli na pojmowaniu oddolnym (łączenie części w całość). Z kolei w lingwistyce tekstu problem parcelacji niemal nigdy nie ujmuje takiego typu jednostki jako części składowej tekstu. JPF jest pod tym względem jednostką hybrydową: jednocześnie syntaktyczną (jako połączenie zdań) i tekstową (jako minimalna jednostka funkcjonalna struktury tekstu).

W rosyjskim językoznawstwie JPF stanowi obiekt refleksji lingwistów już od połowy XX wieku. O idei badania grup syntaktycznych pisali tacy językoznawcy, jak: Aleksander Peshkovskij, który ujmował je w kontekście złożonej syntaktycznej całości (Пешковский 2001: 455) czy Ivan Figurovskij odnoszący takie jednostki do zamkniętej grupy zdań, które łączy jedna treść i znaczenie gramatyczne (Фигуровский 2004: 31). Z kolei Lubov Losjeva badała JPF w kontekście relacji tzw. złożonej syntaktycznej całości i akapitu (Лосева 1980: 85), a Grigorij Solganik – z perspektywy granic JPF, jej kompozycyjnej charakterystyki oraz kwestii utożsamiania jedności ponadfrazowej ze strofą prozatorską (Солганик 2001: 38). Badacze wykazywali, iż podczas analizy syntaktycznej struktury mowy nie należy opierać się wyłącznie na pojedynczym zdaniu (ponieważ nie jest ono wystarczająco samodzielne w akcji mowy), a na bardziej złożonej całości, która wywodzi się z idei szerszego kontekstu i całościowego spójnego tekstu.

Utożsamienie JPF z akapitem jako kompozycyjno-strukturalnym elementem tekstu ma miejsce wtedy, gdy definiowanie JPF ogranicza się jedynie do pojmowania go jako fragmentu tekstu pisanego składającego się z co najmniej dwóch zdań, które połączone są wspólnym tematem (lub mikrotematem). I, co należy podkreślić, bardzo często ich granice są zbieżne. Jednak to nie jedyna możliwość. Zdarza się, że wewnątrz jednego akapitu autorzy mogą umieszczać dwie lub więcej JPF (ignorując pragmatyczną i semantyczną strukturę własnej wypowiedzi) lub przeciwnie – ich JPF wykracza poza granice jednego akapitu (gdy autor zbędnie parceluje własną myśl lub chce sprawić, aby tekst był bardziej przejrzysty i zrozumiały, a jego kluczowe elementy wyeksponowane¹). Poniższy fragment ilustruje pierwszą sytuację:

(I JPF)² Richard Höningwald był jednym z tych filozofów, którzy podpisali się pod wspomnianym oświadczeniem. Fakt ten jest nieco zaskakujący, jeśli weźmie się pod uwagę, że inaczej niż pozostali neokantyści, a także odmiennie niż Husserl nie tylko odnosił się on przychylnie do tej młodej dyscypliny naukowej, ale sam prowadził badania psychologiczne.

(II JPF) Na stanowisko Höningwalda wpływ miały bez wątpienia warunki instytucjonalne, w jakich przyszło mu działać. Katedra, jaką otrzymał na Uniwersytecie Wrocławskim w 1916 roku po odejściu Williama Sterna do Hamburga, miała w zakresie badań oprócz filozofii

¹ Taka sytuacja może na przykład dotyczyć tekstów publikowanych w internecie, gdzie parcelacja jest częścią strategii optymalizacji pod kątem wyszukiwarek (SEO). Podział na nagłówki, podtytuły i inne elementy zwiększa widoczność tekstu w wynikach wyszukiwania.

² Oznaczenie poszczególnych JPF w ramach akapitu zostało zaznaczone przez Autorkę tekstu.

także psychologię i pedagogikę. Katedra ta została utworzona dla Jacoba Freudenthala jako trzecia katedra filozofii funkcjonująca obok ewangelickiej i katolickiej katedry filozofii. Od początku była ona przeznaczona dla filozofów pochodzenia żydowskiego. Dla Hönigswalda jej objęcie było jedyną drogą kontynuowania kariery akademickiej. (III JPF) Po Sternie przejął on także opiekę nad laboratorium psychologicznym, które zostało utworzone w 1895 roku wraz z Seminarium Filozoficznym. W początkowym okresie badano w nim wrażenia, czasy reakcji, związek siły bodźca wywołującego wrażenie z jego odczuciem (relacje między fizycznym bodźcem a reakcją psychiczną), jak to robiono w większości laboratoriów psychologicznych działających w tym czasie w Europie. Stern zmienił charakter prac prowadzonych w tym laboratorium, koncentrując się na badaniu procesów poznawczych u dzieci, takich jak: zapamiętywanie, uczenie się czy uwaga. Przejmując laboratorium po Sternie, Hönigswald miał ugotowaną drogę do podjęcia badań nad przebiegiem myślenia, który to (IV JPF) problem stanął przed nim w trakcie rozwiązywania kwestii teoriopoznawczych, w tym najważniejszej, jaką była przedmiotowość poznania. Wchodziła ona w zakres silnego w neokantyzmie nurtu poszukiwań tego, co obiektywne (przedmiotowe) w tym, co subiektywne (podmiotowe), skupiających się na badaniu mechanizmu przekształcania subiektywnych spostrzeżeń w sądy, którym przysługuje powszechna ważność. Przy czym większość neokantystów przyjmowała, że subiektywne spostrzeżenia należą do świadomości w ogóle, natomiast Hönigswald rozpatrywał cały proces w odniesieniu do świadomości podmiotu empirycznego. To znaczy, proces spostrzegania dokonuje się w konkretnym momencie czasowym, kiedy to uchwycona zostaje zasada porządkowania materiału zmysłowego danego w spostrzeżeniu, zasada nakładania na ten materiał określonej formy. Kiedy to nastąpi, świadomości dane jest coś określonego, jakaś treść odnosząca się do „czegoś” (przedmiotu). Przedmiotowość oznaczająca dla Hönigswalda określoność gwarantowana jest przez pozaczasowy sens pozwalający zrozumieć czym jest owo „coś” (Alechnowicz-Skrzypek 2019: 115-116).

Przedstawiony akapit składa się z trzech (potencjalnie czterech) JPF. Każda z nich dotyczy informacji różnego typu. Sam początek to określenie problematyki (czyli podpisanie przez Richarda Hönigswalda oświadczenia), do której nawiązania można znaleźć w pozostałych wątkach.

Jednakże tym, co odróżnia pozostałe fragmenty od siebie, jest ich niejednorodność tematyczna. Druga JPF jest odpowiedzią na kwestie poruszone we wstępie z punktu widzenia administracyjno-instytucjonalnego, czyli formalnych przyczyn postępowania Hönigswalda. Trzecia JPF dotyczy poziomu administracyjno-naukowego i obejmuje kwestie merytorycznej działalności Hönigswalda. Natomiast w ostatniej JPF analizowana jest filozoficzno-metodologiczna perspektywa, czyli przedstawione uzasadnienie prowadzonych przez Hönigswalda badań.

Brak parcelacji JPF na odrębne akapity powoduje, iż tekst jest mało czytelny, chaotyczny i może sprawiać trudności w odbiorze.

Jak zauważa Jolanta Gorbacz-Pazera:

Fragmenty tekstowe powinny odzwierciedlać część informacji zgodnej z zamysłem autora odnośnie planu treści i adekwatnej do możliwości percepcyjnych odbiorcy, zapewniając logiczne następstwo tych części w danej całości, wyróżniające się przede wszystkim logicznym kontinuum. Autor dokonuje podziału przestrzeni tekstowej na akapity i ta odautorska delimitacja jest zgodna z pragmatycznym ukierunkowaniem tekstu, jednakże często nie pokrywa się z podziałem przestrzeni tekstowej odbiorcy (Gorbacz-Pazera 2004: 48).

Warte uwagi jest stwierdzenie, iż podział tekstu powinien być zgodny z jego pragmatyką.

Ponadto badaczka wyraźnie podkreśla, że podstawę delimitacji tekstu w ujęciu wielu językoznawców stanowi akapit, a także fakt, iż: „nie ma [...] zgodności co do miejsca zmiany linii tematycznej w obrębie akapitu” (Gorbacz-Pazera 2004: 50). W przekonaniu J. Gorbacz-Pazery (2004) treści zawarte w akapicie powinny dotyczyć jednego tematu, co powoduje ich organizację i czyni akapit funkcjonalną jednostką. Jednak akapit jest *de facto* bytem typograficznym, który ma na celu graficzne rozmieszczenie tekstu na tle pewnej całości oraz zwiększenie przejrzystości i klarowności wizualnie prezentowanej treści. Jego zadaniem jest również wyraźne oznaczenie wprowadzenia nowej idei lub myśli w ramach bieżącego tematu, aby ułatwić czytelnikowi orientację w ogólnej strukturze tekstu. Zasadne mogłoby być użycie w takim kontekście terminu JPF.

Jednak problem zgodności lub niezgodności granic JPF i akapitu jest z zasady drugorzędny, gdyż akapit to tylko forma wyrazowa JPF w tekście graficznym. Jedność ponadfrazowa jako jednostka tekstowa nie może być utożsamiana z akapitem, gdyż funkcjonuje na poziomie pragmatyki wypowiedzi, jej semantyki i składni, a nie na poziomie jej graficznej prezentacji. eksty ustne składają się dokładnie z tych samych JPF, co teksty pisane.

Celem niniejszej pracy nie jest przeprowadzenie kompleksowego badania JPF, a jedynie przeanalizowanie jej cech dystynktywnych wobec problematyki oceny i wartościowania pojmowanych jako składowe pragmatyki tekstu.

Uwzględniając powyższe, JPF można zdefiniować jako pośredni strukturalny element tekstu, którego analiza powinna być prowadzona z dwóch perspektyw:

- 1) syntaktycznej – JPF to sekwencja minimum dwóch zdań, które nie muszą znajdować się w bezpośrednim położeniu w stosunku do siebie,
- 2) tekstologicznej – identyfikacja JPF powinna następować w sposób indukcyjny na podstawie analizy tekstu poprzez określenie funkcji, którą pełni ona w ramach jednostki wyższego rzędu, uwzględniając przy tym typ dyskursu.

Funkcjonalno-pragmatyczne podejście zakłada relacyjność zarówno pojedynczych wypowiedzi JPF, jak i mikrotekstów w ramach pewnej całości (tekstu). W związku z tym każda z tych jednostek ma potencjał, aby odgrywać identyczną rolę w tekście³. JPF zajmuje pośrednie miejsce między zdaniem i tekstem pod względem struktury i funkcji. Z jednej strony taka jednostka nie ma potencjału bycia samodzielnym tekstem, ponieważ nie ma wszystkich jego cech. Z drugiej jest ona bardziej złożona strukturalnie, ponieważ składa się z co najmniej dwóch zdań połączonych ze sobą relacjami syntaktycznymi, semantycznymi i pragmatycznymi.

³ Pojedyncza JPF może pełnić funkcję mikrotekstu lub nawet rozdziału, a jednocześnie współwystępować z poszczególną wypowiedzią jako minimalnym strukturalnym i funkcjonalnym elementem tekstu, przy czym obie jednostki będą miały tę samą rangę.

Podsumowując, przy analizie JPF należy brać pod uwagę trzy aspekty: jej stosunek do poszczególnej wypowiedzi, relację z innymi JPF w ramach mikrotekstu oraz ustosunkowanie względem całego utworu. Przy czym w każdym z tych aspektów powinny być uwzględniane relacje pragmatyczne, semantyczne i formalne.

2. Analiza materiału

Jedną ze składowych każdego działania dyskursywnego jest wykorzystywanie pewnego typu strategii uzależnionych od obiektu i celu werbalizacji. Do takich strategii odnoszą się: narracja, deskrypcja, ekspresja i preskrypcja. W dyskursie naukowym najczęściej spotyka się taki rodzaj ekspresji, jak deliberacje (oraz różne jej odcienie, np. konstatacje, egzemplifikacje, systematyzacje itd.).

Dla zilustrowania można wykorzystać fragment tekstu Jadwigi Puzyniny (Puzynina 2004: 180), który jest wstępem do jej artykułu naukowego. Sam tekst dotyczy kwestii wartościowania, co jednak nie jest relewantne dla niniejszej analizy JPF. Semantyka badanego artykułu nie jest brana pod uwagę i nie ma związku z procedurami oceny i wartościowania zawartymi w poszczególnych JPF dokonywanymi przez autorkę na metapoziomie struktury wypowiedzi. Pisząc o wartościowaniu i strukturyzując własny tekst, Puzynina nieuchronnie musiała dokonywać ocen i wartościowań również w trakcie jego parcelacji na poszczególne JPF (wyrażane w postaci akapitów).

W ramach roboczej hipotezy założono, że wyodrębniony przez autorkę akapit przedstawia pojedynczą myśl. Celem analizy było odniesienie tegoż akapitu do struktury JPF, aby zobaczyć, jak przebiegają granice obu tych jednostek (czy są zbieżne, czy też nie przebiegają w tym samym miejscu). Pod każdym z analizowanych fragmentów umieszczono także wzór schematycznej budowy JPF oraz sposób możliwości jego odczytu.

Wielkimi literami *A* i Ω oznaczono we wzorze część inicjalną i podsumowującą JPF, natomiast małe litery *a* i *b* dotyczą głównych tematów, przedstawionych w analizowanych JPF.

Każdy z zastosowanych nawiasów pełni odmienną funkcję:

- 1) nawias okrągły wyodrębnia poszczególne zdania wewnątrz JPF,
- 2) nawias kwadratowy dotyczy semantycznego połączenia zdań tworzących pragmatyczną całość w ramach struktury JPF,
- 3) nawias klamrowy oddziela strukturalne (pragmatyczne) części w obrębie JPF.

Analizowany akapit dotyczy pierwszej części w prowadzenia, która rozpoczyna temat:

1. Słowem kluczowym w tytule tego artykułu, a także w całym artykule jest wartościowanie. Jego znaczenie **na pierwszy rzut oka nie budzi na ogół wątpliwości**: wartościować to 'przypisywać cechom, czynnościom lub innym przedmiotom myśli określone wartości'. Jednakże to określenie **jest tylko pozornie proste** (Puzynina 2004: 180) [wyróż. – K.N.W.].

Model budowy JPF: $a\{(X \text{ const.})\} + b\{[(X \text{ def. } \underline{ax} \text{ probl.}) > (X \text{ def.}) < > (X \text{ def. } \underline{ax})]\}$

Powyższy fragment artykułu Puzyriny (2004) składa się z dwóch tematycznych części. Pierwsza z nich jest konstatacją pewnego faktu (we wzorze zaznaczonego jako X) odnośnie tego, **co** jest centralnym słowem artykułu. Druga część jest aksjologiczną oceną (zaznaczoną w tekście poprzez pogrubienie, a we wzorze symbolem \underline{ax}). W konstrukcji *na pierwszy rzut oka nie budzi na ogół wątpliwości* autorka stosuje zabieg odwróconej logiki. Dodatkowo zestawienie tych dwóch stwierdzeń (*na pierwszy rzut oka* oraz *na ogół*) wzmacnia u odbiorcy wątpliwość dotyczącą definicji⁴. Zastosowanie takiego wartościującego i, dodatkowo, perswazyjnego zabiegu ma na celu zaciekawienie czytelnika i przekonanie go do dalszego czytania.

W ostatnim zdaniu również zawarta jest ocena aksjologiczna w postaci stwierdzenia *tylko pozornie proste*, która ma na celu wzmocnienie u czytającego wątpliwości dotyczących omawianego tematu, czyli definicji pojęcia *wartościowanie*.

Pierwsza ocena aksjologiczna w zaprezentowanym fragmencie realizowana jest za pomocą prozopoei. Natomiast podmiotem drugiej oceny jest autorka.

Kolejny fragment artykułu stanowi główną część wprowadzenia:

Po pierwsze, trzeba powiedzieć, jak się rozumie *wartości*. W języku potocznym słowo to występuje na ogół w znaczeniu tego, co 'uznawane jest za dobre w sensie duchowym'. Natomiast w aksjologii i aksjolingwistyce jako wartości traktuje się 'to, co uznawane jest bądź za dobre, bądź też za złe (w szeroko pojętych znaczeniach obu wyrazów)'. W tym sensie mówimy o wartościach pozytywnych bądź negatywnych (inaczej: antywartościach). *Wartościowanie* polega na przypisywaniu tak pojętych – pozytywnych lub negatywnych – wartości (Puzyriny 2004: 180).

Model budowy JPF: $A\{(X \text{ def. probl.})\} + a\{X \text{ def. const.}[(x \text{ def.1}) > < (x \text{ def.2}) + (x \text{ def.2 concr.})] > \Omega \{(X \text{ def. concl.})\}$

Struktura drugiej JPF również zbudowana jest wokół dwóch tematów. Pierwszy z nich odnosi się do określenia problematyki związanej z definicją i składa się z jednego zdania⁵.

Drugi fragment jest bardziej rozbudowany i składa się z czterech zdań. Dwa pierwsze dotyczą konstatacji⁶ definicji (jedna w języku potocznym, druga zaś w aksjologii i aksjolingwistyce). Trzecie zdanie jest konkretyzacją⁷ pojęcia wartości w aksjologii, ostatnie zaś – konkluzją⁸ odnoszącą się do całości definicji. Należy zwrócić uwagę, iż autorka w tym fragmencie dokonuje podsumowania dotyczącego obiektu (wartościowania) stycznego z obiektem problematykacji (wartości).

Ostatni spośród analizowanych fragmentów stanowi podsumowanie wprowadzenia do tematu:

⁴ W schemacie oznaczone jako *def.*

⁵ W schemacie oznaczone jako *probl.*

⁶ W schemacie oznaczone jako *const.*

⁷ W schemacie oznaczone jako *concr.*

⁸ W schemacie oznaczone jako *concl.*

2. Tytuł artykułu zapowiada problematykę wartościowania zarówno w tekście (**co wydaje się bardziej zrozumiałe**) [wyróż. – K.N.W], jak też w języku. Język jest tu rozumiany jako system, kod. Czy można mówić o wartościowaniu dotyczącym jednostek kodu? Jeżeli tak, to kto i kiedy wartościuje? (Puzynina 2004: 180).

Model budowy JPF: $a\{X \text{ const.}[(x1 \text{ ax} + x2) + (x2 \text{ concr. def.})]\} + b\{x2 \text{ probl. } [(x2) > (x2 \text{ concr.})]\}$

Trzecia JPF, wzorem poprzednich, również składa się z dwóch części. Pragmatyką pierwszej z nich jest zapowiedź tematu, którego ma dotyczyć artykuł (konstatacja problematyki wartościowania) wraz z doprecyzowaniem, czego będzie dotyczyło to wartościowanie, czyli *tekstu i języka* przedstawionych na schemacie w postaci $x1$ i $x2$. Aksjologiczna ocena dotycząca $x1$ (*co wydaje się bardziej zrozumiałe*) jest przykładem jawnie eksplikowanego wartościowania i nie dotyczy samej problematyki, a stosunku autorki do tejże. W sformułowaniu $x2$ (*jak też w języku*) badaczka implikuje ocenę, iż wartościowanie dotyczy także systemu.

W drugim fragmencie J. Puzynina werbalizuje problem (w postaci pytań dotyczących $x2$, czyli wartościowania jednostek kodu) oraz konkretyzuje go poprzez zawężenie widoczne we frazie *kto i kiedy wartościuje*.

Przyjrzyjmy się dwóm kolejnym przykładom, które również stanowią wstęp do artykułu naukowego:

Język i rzeczywistość wiążą wielorakie i wcale **nieproste** relacje. Język służy mówieniu o rzeczywistości w sposób **rzetelny** – lub też **zakłamujący** ją. Poprzez swoją funkcję poznawczą może pomagać w poznawaniu składników rzeczywistości; poprzez performatywność, tj. funkcję stanowiącą – może służyć kreowaniu jej elementów. Zarówno system języka, jak i teksty budowane za jego pomocą mają **poważny** wpływ na odbiór rzeczywistości przez mówiących tym językiem. I w tekstach, i w kodzie językowym odbija się na bieżąco i „**zabal-samowuje**” dla historii rzeczywistość, jej ujęcie i odbiór (Puzynina, Zdunkiewicz 1992: 215).

Model budowy JPF: $A\{(X:Y \text{ probl.})\}^9 + a\{(X:Y \text{ const. ax}) + [(X:Y \text{ concr. ax}) + (X:Y \text{ concr. ax})]\} + b\{(X>y \text{ const. ax})\} + \Omega \{(Y,y>X \text{ const. ax})\}$

W zacytowanym fragmencie tekstu wprowadzająca część (w modelu oznaczona jako A) określa problematykę relacji między językiem a rzeczywistością. W części a jest ona dwukrotnie konkretyzowana i zawiera aksjologiczną oceną w postaci słów *nieproste* (relacje), *rzetelny* (sposób), *zakłamujący* (sposób). Natomiast w części b konstataje się fakt wpływu języka na odbiór rzeczywistości wraz z aksjologiczną oceną (*poważny*). Wniosek końcowy (Ω) analizowanej JPF dotyczy obu poruszonych w głównej części myśli (odzwierciedlenia rzeczywistości poprzez język oraz wpływu języka na odbiór rzeczywistości).

Wartościujące elementy występują we wszystkich strukturalnych fragmentach powyższej JPF, chociaż mają one różną rangę. Warto więc zwrócić uwagę na to, że zabieg wartościowania może dotyczyć różnych poziomów tekstu. Ilustruje to kolejny przykład:

⁹ Znak ‘:’ oznacza współzależność analizowanych obiektów.

Istotnym zjawiskiem związanym z percepcją rzeczywistości jest jej wartościowanie. Najogólniej mówiąc, polega ono na odczuwaniu, uznawaniu, a najczęściej jednoczesnym odczuwaniu i uznawaniu tego, co wartościowane, za dobre lub złe pod jakimś względem. Wartościowanie zależy od **silniej** lub **słabiej** zinternalizowanych systemów wartości, przekazanych przez dom, szkołę, mass-media, Kościół, i wciąż modyfikowanych poprzez kontakt z życiem, lektury oraz własną refleksję. Nasze wartościowania w konkretnych sytuacjach życiowych uniezależniają się częściowo od **systemów wartości**, do których się przyznajemy, zwłaszcza gdy te systemy nie są **silnie** zinternalizowane. Wówczas podlegają one **szczególnie łatwo presji** okoliczności, **aktualnych** potrzeb i wpływowi otoczenia, **często** świadomie organizowanym (Puzynina, Zdunkiewicz 1992: 215).

Model budowy JPF: $A\{(X \text{ ax const.})\} + a\{(X \text{ def. const.})+(X \text{ def. concr.})\}$
 $+ b\{(x \text{ const.}) > (x \text{ ax const.})\}$

W przytoczonym fragmencie wartościowanie zawarte jest w pierwszym słowie wprowadzenia, które określa omawiane zjawisko percepcji rzeczywistości jako *istotne*. Zatem wartościujący jest cały sąd wyrażony w tej części. Również w ostatnim zdaniu analizowanej JPF ocena dokonana przez autorkę w postaci wyrażenia *szczególnie łatwo*, dotyczącego orzeczenia zawartego w sądzie, aksjologizuje cały ten sąd. Tego typu zabiegi dotyczą poziomu syntaktycznego i należy odróżniać je od wartościowania na poziomie stricte nominatywnym. Wartościujące leksemy *silniej*, *słabiej*, *często* czy *presji*, tak samo jak użyte w poprzednim fragmencie *rzetelny*, *zakłamujący* i *zabalsamowuje*, odnoszą się nie do sądu jako takiego tylko do jego poszczególnych semantycznych składników.

Wnioski końcowe

Podsumowując, można powiedzieć, że fragment tekstu przedstawiony w postaci trzech pierwszych akapitów jest mikrotekstem, który pełni funkcję wstępu. Składa się on z trzech JPF, a ich granice są zgodne z granicami akapitów. Pierwsza JPF jest zapowiedzią tego, czego dotyczy temat, druga przedstawia rozważania odnośnie problematyki, trzecia zaś – podsumowuje wprowadzenie i formułuje zadania. Są to trzy różne zagadnienia, z których każde pełni inną funkcję, ma inną pragmatykę, natomiast względem segmentacji całego tekstu są one niesamodzielne.

Kolejne dwie JPF również pełnią funkcję wstępu. Określają problematyzację zjawiska relacji między językiem i rzeczywistością oraz zawierają rozważania odnośnie tej kwestii.

W czterech spośród pięciu analizowanych JPF autorka zastosowała procedurę wartościowania (zarówno na poziomie syntaktycznym, jak i leksykalnym). Istnieje przeświadczenie, iż powinno się unikać tego typu zabiegów w tekście naukowym, ponieważ powoduje to brak obiektywizmu i wpływa na standardy badania naukowego. Wyjątkiem natomiast jest sytuacja, gdy wartościowanie w tekstach naukowych jest pragmatycznie uzasadnione.

Literatura

- Alechnowicz-Skrzypek I., 2019, *Neokantysta w laboratorium psychologicznym – Richarda Högnigswalda poszukiwanie zasad bytu psychicznego*, „Studia Philosophica Wratislaviensia”, t. 14, nr 3, s. 113–124, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dobrzyńska T., 1991, *Tekst: próba syntezy*, „Pamiętnik literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, t. 82, nr 2, s. 142–183.
- Gorbacz-Pazera J., 2004, *Segmentacja tekstu naukowego*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 4, s. 47–61, <https://czasopisma.filologia.uwb.edu.pl/index.php/baj/article/view/1114/1071> (dostęp: 1.03.2024).
- Hajduk Z., 2004, *Wartościowanie i wartości w nauce*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. 40, nr 2, s. 13–38, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Philosophiae_Christianae/Studia_Philosophiae_Christianae-r2004-t40-n2/Studia_Philosophiae_Christianae-r2004-t40-n2-s13-38/Studia_Philosophiae_Christianae-r2004-t40-n2-s13-38.pdf (dostęp: 28.02.2024).
- Leszczak O.W., 2002, *Metodologiczne zasady wartościowania i wartość jako koncept metodologiczny*, w: E. Kasperski (red.), „Dialog. Komparatystyka. Literatura”, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR s. 33–65.
- Milewski T., 2005, *Językoznawstwo*, Warszawa: PWN.
- Puzynina J., 2004, *Problemy wartościowania w języku i tekście*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 16, s. 179–190, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.8015d62b-559b-3c6b-9728-db2290c91554> (dostęp: 02.03.2024).
- Puzynina J., Zdunkiewicz D., 1992, *Co język mówi o wartościach współczesnych Polaków?*, „Ethos: Journal of the Society for Psychological Anthropology”, R. 5, nr 2/3 (18/19), s. 215–227, https://dlibra.kul.pl/Content/26270/co_jezyk.pdf (dostęp: 10.06.2024).
- Фигуровский И.А., 2004, *Избранные труды*, Елец: Елецкий государственный университет им. И.А. Бунина [Figurovskij I.A., 2004, *Izbrannye Trudy*, Eлец: Eleckij gosudarstvennyj universitet im. I.A. Bunina].
- Лосева Л.М., 1980, *Как строится текст*, Москва: Просвещение [Loseva L.M., 1980, *Kak stroitsâ tekst*, Moskva: Prosvieszczenije].
- Пешковский А.М., 2001, *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва: Государственное издательство, 1-я Образцовая типография в Москве [Peškovskij A.M., 2001, *Russkij sintaksis v naučnom osvešenii*, Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1-â Obrazcovaâ tipografiâ v Moskve].
- Солганик Г.Я., 2001, *Стилистика текста*, Москва: Издательство «Флинта». [Solganik G.Â., 2001, *Stilistika teksta*, Moskva: Izdatelstvo «Flinta»].